

# Сліпий музикант

Володимир Короленко

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — [nashaknyga.com.ua](http://nashaknyga.com.ua)

## ВІД АВТОРА

### До шостого видання 1

Відчуваю, що перегляд та доповнення у повісті, яка витримала вже кілька видань, несподівані й потребують деякого пояснення. Основний психологічний мотив етюду — це інстинктивний, органічний потяг до світла. Звідси душевна криза мого героя та її розв'язання. І в словесних, і в друкованих критичних увагах мені доводилося натрапляти на заперечення, очевидно, дуже ґрунтовне: на думку тих, хто заперечує, цього мотиву нема у сліпонароджених, які ніколи не бачили світла і тому не повинні почувати, що позбавлені того, чого зовсім не знають. Ця думка не здається мені правильною: ми ніколи не літали, як птахи, проте всі знають, як довго відчуття польоту супроводить дитячі та юнацькі сни. Мушу, однак, зізнатися, що цей мотив увійшов до моєї роботи як апіорний, підказаний лише уявою. Аж через кілька років після того, як мій етюд почав виходити окремими виданнями, щаслива нагода дала мені під час однієї з моїх екскурсій змогу безпосереднього спостереження. Постаті двох дзвонарів (сліпий та сліпонароджений), що їх читач знайде в розділі VI, відмінність їхніх настроїв, сцена з дітьми, Єгорові слова про сни — все це я занотував у записній книжці просто з натури, на вищій дзвіниці Саровського монастиря Тамбовської єпархії, де обидва сліпі дзвонарі, може, ще й тепер водять одвідувачів на дзвіницю. Відтоді цей епізод — на мою думку, вирішальний у зазначеному питанні — лежав на моїй совісті при кожному новому виданні мого етюду, і тільки те, що трудно братися знову до старої теми, заважало мені ввести його раніше. Тепер він становить найістотнішу частину додатків, що увійшли в це видання. Все інше виникло попутно, бо, — раз порушивши колишню тему, — я вже не міг обмежитися механічною вставкою, і робота уяви, що потрапила в давнішу колію, природно, відбилася й на суміжних частинах повісті.

25 лютого 1898 р.

## РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

### I

Дитина народилася в багатій сім'ї Південно-західного краю, глухої опівночі. Молода мати лежала в глибокому забутті, та коли в кімнаті пролунав перший крик новонародженого, тихий і жалібний, вона почала кидатись із заплученими очима у своєму ліжку. Її губи шепотіли щось, і на блідому обличчі з лагідними, майже ще дитячими рисами проступила гримаса нестерпного страждання, як у пещеної дитини, котра відчуває незвичне горе.

Повитуха нахилилася вухом до її губ, які продовжували щось шепотіти.

— Чого... чого це він? — запитувала хвора ледь чутно.

Жінка не зрозуміла, про що її питають. Дитина знову закричала. Обличчям хворої пробіг відбиток гострого страждання, й із заплучених очей сковзнула велика сльоза.

— Чого, чого? — як і раніше, тихо шепотіли її губи.

Цього разу повитуха зрозуміла запитання і спокійно відповіла:

— Ви питаєте, чого дитина плаче? Це завше так буває, заспокойтеся.

Але мати не могла заспокоїтись. Вона здригалася щоразу, коли чула крик дитини, і все повторювала з гнівним нетерпінням:

— Чого... так... так жахливо?

Повитуха не вчувала у крикові дитини нічого особливого і, бачачи, що мати говорить, мов у туманному забутті, та, мабуть, просто марить, облишила її і почала порати дитину.

Юна ненька замовкла, і тільки часом якесь важке страждання, що не могло прорватися назовні рухами чи словами, витискувало з її очей великі сльози. Вони просочувалися крізь густі вій і тихо котилися блідими, як мармур, щоками.

Може, серце матері почуло, що разом із новонародженою дитиною прийшло на світ темне, непозбутне горе, яке нависло над колиською, щоб іти в парі з новим життям до самої могили.

А може, це було й справжнє марення. Та чи так, чи сяк, але дитина народилася сліпою.

## II

Спочатку ніхто цього не помітив. Хлопчик дивився тим тьмяним і невиразним поглядом, яким дивляться до певного віку всі новонароджені діти. Дні збігали за днями, життя нової людини лічили вже на тижні. Її очі проясніли, з них зійшла мутна поволока, зіниця визначилась. Але дитина не повертала голови за ясным променем, який линув у кімнату разом із веселим щебетанням птахів та шепотом зелених буків, що погойдувалися біля самих вікон у густому сільському саду. Мати, яка встигла одужати, першою занепокоєно спостерігала дивний вираз дитячого обличчя, що завжди було нерухомим і якимось не по-дитячому серйозним.

Молода жінка дивилася на людей, як сполохана горлиця, і питала:

— Скажіть же мені, чому він такий?

— Який? — байдуже перепитували сторонні. — Він нічим не відрізняється від інших дітей такого віку.

— Подивіться, як дивно шукає він щось руками...

— Дитина ще не може координувати рухів рук із зоровими враженнями, — відповів лікар.

— Чому ж він дивиться все в одному напрямку?.. Він... він сліпий? — раптом вирвався з грудей матері страшний здогад, і ніхто не міг її заспокоїти.

Лікар узяв дитину на руки, швидко повернув до світла й зазирнув у її очі. Він трохи збентежився і, сказавши кілька незначних фраз, поїхав, обіцяючи повернутися днів за два.

Мати плакала й билася, мов підстрелений птах, пригортаючи дитину до грудей, тимчасом як очі хлопчика дивилися все тим самим нерухомим і суворим поглядом.

Лікар справді вернувся днів через два, захопивши із собою офтальмоскоп. Він засвітив свічку, наближав та віддаляв її від дитячого ока, заглядав у нього і, нарешті, сказав із зніяковілим виглядом:

— На жаль, пані, ви не помилилися... Хлопчик справді сліпий, і до того ж безнадійно...

Мати вислухала цю звістку зі спокійним смутком.

— Я знала давно, — сказала вона тихо.

### III

Сім'я, в якій народився сліпий хлопчик, була невелика. Крім уже названих осіб, вона складалася ще з батька та «дядька Максима», як звали його всі без винятку домашні й навіть сторонні. Батько був такий, як тисячі інших сільських поміщиків Південно-західного краю: добродушний, мабуть, навіть добрий, пильно наглядав за робітниками і дуже любив будувати й перебудовувати млини. Ця праця забирала майже весь його час, і тому голос його лунав у домі лише в певні, визначені години дня, що збігалися з обідом, сніданком та іншими такими подіями. У цих випадках він завжди казав незмінну фразу: «Чи здорова ти, моя голубко?» — після чого сідав до столу і вже майже нічого не говорив, хіба коли-не-коли сповіщав щось про дубові вали та шестерні. Зрозуміло, що його мирне й нехитре існування мало відбивалося на душевному складі його сина. Зате дядько Максим був зовсім іншою людиною. Років за десять перед описуваними подіями дядько Максим був відомий як найнебезпечніший забіяка не тільки в околицях свого маєтку, а навіть у Києві «на Контрактах» 2. Усі дивувалися, як це в такій поважній з усякого погляду сім'ї, якою була сім'я пані Попельської, уродженої Яценко, міг удатися

такий жахливий братик. Ніхто не знав, як слід з ним поводитися і чим йому догодити. На ласкаві слова панів він відповідав нечемностями, а селянам прощав свавільство й грубощі, на які найлагідніший із «шляхтичів» неодмінно відповідав би ляпасами. Врешті, на велику радість усіх добродумних людей, дядько Максим за щось дуже розгнівався на австрійців і виїхав до Італії: там він приєднався до такого ж забіяки та єретика — Гарібальді, котрий, як із жахом переказували пани поміщики, побратався з чортом і має за ніщо самого папу. Звичайно, таким способом Максим навіки занапастив свою бентежну схизматичну душу, але «Контракти» проходили з меншими скандалами, і багато благородних матерів перестало турбуватися за долю своїх синів.

Мабуть, австрійці й собі дуже розгнівалися на дядька Максима. Час від часу у Кур'єрку, здавен улюбленій газеті панів поміщиків, згадувалося в реляціях його ім'я серед одчайдушних гарібальдійських сподвижників, доки одного разу з того ж таки Кур'єрка пани не довідалися, що Максим упав разом з конем на полі бою. Розлючені австрійці, які давно вже, очевидно, гострили зуби на завзятого волинця (що ним, мало не одним, на думку його земляків, ще тримався Гарібальді), порубали його, як капусту.

— Погано скінчив Максим, — сказали собі пани і приписали це спеціальному заступництву св. Петра за свого намісника. Максима вважали померлим.

Виявилося, проте, що австрійські шаблі не змогли вигнати з Максима його затятої душі й вона залишилася, хоч і в дуже понівеченому тілі. Гарібальдійські забіяки винесли свого гідного товариша з бійки, віддали його кудись до госпіталю, і от, через кілька років, Максим несподівано прибув у дім своєї сестри, де й залишився.

Тепер йому було вже не до дуелей. Праву ногу зовсім відрізали, і тому він ходив на милиці, а ліва рука була покалічена й придатна

лише на те, щоб сьак-так спиратися на ціпок. Та й узагалі він став серйознішим, вгамувався, і тільки часом його гострий язик орудував так само влучно, як колись шабля. Він перестав їздити на «Контракти», рідко бував серед товариства і здебільшого проводив час у своїй бібліотеці, читаючи якісь книжки, про котрі ніхто нічого не знав, окрім припущення, що вони зовсім безбожні. Він і писав щось, та, оскільки його роботи ніколи не друкувалися в Кур'єрку, то ніхто не надавав їм серйозного значення.

У той час, коли в сільському будиночку з'явилася і почала рости нова істота, в коротко обстриженому волоссі дядька Максима вже пробивалася срібляста сивина. Плечі від постійного упирання милиць піднялися, тулуб набрав квадратної форми. Химерний вигляд, похмуро зсунуті брови, стукіт милиць та клуби тютюнового диму, якими він постійно повивав себе, не випускаючи з рота люльку, — все це лякало сторонніх, і тільки близькі до інваліда люди знали, що в порубаному тілі б'ється гаряче й добре серце, а у великій квадратній голові, укритій щетиною густого волосся, працює невгамовна думка.

Та навіть і близькі люди не знали, над яким питанням працювала ця думка в той час. Вони бачили тільки, що дядько Максим, оповитий синім димом, просиджує інколи цілі години нерухомо, із затуманеним поглядом і похмуро зсунутими густими бровами. Тим часом знівечений боєць думав про те, що життя — боротьба і що в ньому нема місця для інвалідів. На гадку йому спадало, що він уже навіки вибув з лав і тепер даремно завантажує собою фурштат 3; йому здавалося, що він рицар, вибитий із сідла життям і повалений у прах. Чи не легкодухо звиватися в пилюці, мов розчавлений черв'як; чи не легкодухо хапатися за стремено переможця, вимолюючи у нього жалюгідні рештки власного існування?

Доки дядько Максим з холодною мужністю обмірковував цю пекучу думку, зважуючи й зіставляючи аргументи за і проти, перед його очима почала мелькати нова істота, якій доля судила з'явитися на світ уже інвалідом. Спершу він не звертав уваги на сліпу дитину, але потім дивна подібність долі хлопчика до його власної зацікавила дядька Максима.

— Гм... так, — замислено сказав він одного разу, скося позираючи на хлоп'я, — цей малий теж інвалід. Як скласти нас обох до купи, то, гляди, вийшла б одна сяка-така мізерія.

Відтоді його погляд почав зупинятися на дитині чимраз частіше.

#### IV

Дитина народилася сліпою. Хто винен у її нещасті? Ніхто? Тут не тільки не було й тіні чиєїсь «злої волі», а й навіть сама причина нещастя крилася десь у глибині таємничих і складних процесів життя. А тим часом з кожним поглядом на сліпого хлопчика серце матері стискалося від гострого болю. Звичайно, вона страждала при цьому, як ненька, відбитком синові недуги і похмурих передчуттям тяжкого майбутнього, що чекало її дитину, та, крім цих почуттів, у глибині серця молоді жінки щеміло також усвідомлення того, що причина нещастя була грізною можливістю у тих, хто дав йому життя... Цього виявилось досить, щоб маленька істота з прекрасними, але незрячими очима стала центром сім'ї, несвідомим деспотом, до найменшої примхи якого пристосовувалось усе в домі.

Не знати, що вийшло б згодом із хлопчика, який через своє нещастя схильний був до безпредметної озлобленості та в якому все середовище намагалося розвинути егоїзм, якби химерна доля й австрійські шаблі не приневомили дядька Максима осісти у селі, в родині сестри.

Присутність у домі сліпого хлопчика поволі й непомітно надала діяльній думці знівченого бійця іншого напрямку. Він так само

просиджував цілі години, димлячи люлькою, але в очах, замість глибокого й тупого болю, тепер видно було вдумливий вираз зацікавленого спостерігача. І що більше приглядався дядько Максим, тим частіше супилися його густі брови, і він усе дужче пахкав люлькою. Нарешті якось раз Максим зважився на втручання.

— Цей малий, — сказав він, пускаючи кільце за кільцем, — буде значно нещасніший, аніж я. Краще б йому не народжуватися.

Молода жінка низько схилила голову, і сльоза впала на її вишивання.

— Жорстоко нагадувати мені про це, Максе, — сказала вона тихо, — нагадувати без мети...

— Я кажу тільки правду, — відповів Максим. — У мене нема ноги й руки, та є очі. У малого нема очей, згодом не буде ні рук, ані ніг, ані волі...

— Чому ж?

— Зрозумій мене, Ганно, — сказав Максим лагідніше. — Я не став би дарма говорити тобі жорстокі речі. У хлопчика тонка нервова організація. У нього поки що є шанс розвинути інші свої здібності до такої міри, щоби хоч почасти компенсувати свою сліпоту. Але для того потрібне вправління, а вправління викликається лише конечною потребою. Дурне піклування, що позбавляє його необхідності зусиль, убиває в ньому всі шанси на повніше життя.

Мати була розумна і тому зуміла перемогти в собі безпосередній потяг, що примушував її кидатися стрімголов на кожен жалібний крик дитини. Через кілька місяців після цієї розмови хлопчик вільно й швидко лазив кімнатами, насторожуючи слух назустріч будь-якому звукові, та, з якоюсь нехарактерною для інших дітей жвавістю, обмацував кожну річ, що потрапляла до рук.

V

Матір він незабаром навчився пізнавати з ходи, зі шелесту плаття, з якихось іще, тільки йому доступних, невлених для інших ознак: хоч би скільки було в кімнаті людей, хоч би як вони пересувалися, він завжди безпомилково прямував у той бік, де вона сиділа. Коли ненька несподівано брала його на руки, він усе ж одразу впізнавав, що сидить у матері. А коли його брали інші, швидко починав обмацувати реченнями обличчя того, хто його взяв, і теж незабаром упізнавав няньку, дядька Максима, батька. Але коли він потрапляв до людини незнайомої, тоді рухи маленьких рук уповільнювалися: хлопчик обережно й уважно проводив ними по незнайомому обличчю, і риси дитини виявляли напружену увагу; він неначе «вдивлявся» кінчиками своїх пальців.

За натурою він був дуже жвавою та рухливою дитиною, але місяці збігали за місяцями, і сліпота дедалі більше позначалася на темпераменті хлопчика, що саме починав формуватися. Жвавість рухів потроху втрачалася; він став забиватись у тихі куточки і сидів там цілими годинами нишком, із застиглим лицем, немовби до чогось прислухаючись. Коли в кімнаті западала тиша і зміна різноманітних звуків не розвивала його уваги, хлопчик, здавалося, думав про щось із непорозумілим і здивованим виразом на гарному й не по-дитячому серйозному обличчі.

Дядько Максим угадав: тонка й багата нервова організація хлопчика брала своє і сприйнятливостю до відчущань дотику та слуху ніби намагалася певною мірою надолужити повноту своїх сприймань. Усіх дивувала надзвичайна тонкість його дотику. Часом здавалося навіть, що він не позбавлений відчущань барв; коли йому до рук потрапляли яскравого кольору клапти, він довше зупиняв на них свої тонкі пальці, й обличчям його проходив вираз дивної уваги. Однак з часом дедалі більше почало виявлятися, що розвиток сприйнятливості відбувається головним чином у бік слуху.

Незабаром він досконало вивчив кімнати завдяки їхнім звукам: розрізняв ходу домашніх, рипіння стільця під інвалідом-дядьком, сухе розмірене шурхання нитки в руках матері, рівне цокання настінного годинника. Іноді, лазячи вздовж стіни, чутливо прислухався до легкого, нечутного для інших шарудіння і, піднявши руку, тягнувся нею за мухою, що бігала по шпалерах. Коли злякана комаха здійснювала з місця та летіла геть, на обличчі сліпого проступав вираз болісного нерозуміння. Він не міг збагнути таємничого зникнення мухи. Але згодом і в таких випадках обличчя його зберігало вираз осмисленої уваги; він повертав голову в той бік, куди відлітала муха, — витончений слух вловлював у повітрі тонке бриніння її крилець.

Світ, що виблискував, рухався і звучав довкола, проникав у маленьку голівку сліпого переважно у формі звуків, і в ці форми виливалися його уявлення. На обличчі застигала особлива увага до звуків: нижня щелепа злегка відтягалася вперед на тонкій та видовженій шії. Брови набирали особливої рухливості, а гарні, але нерухомі очі надавали обличчю сліпого якогось суворого і водночас зворушливого виразу.

## VI

Третя зима його життя наближалася до кінця. Надворі вже танув сніг, дзвеніли весняні потоки, і здоров'я хлопчика, котрий узимку все слабував і тому постійно залишався у кімнатах, не виходячи надвір, стало поліпшуватися.

Повиймали другі рами, і весна вдерлася до кімнати з подвоєною силою. У залиті світлом вікна дивилося, сміючись, весняне сонце, гойдалося ще голе віття буків, удаліні чорніли ниви, на яких подекуди лежали білі плями танучих снігів, а подекуди пробивалася ледве помітною зеленню молода трава. Усім дихалося вільніше й краще, на всіх весна позначалася припливом оновленої і бадьорої життєвої сили.

На хлопчиковому обличчі це оживання природи відбивалося болісним нерозумінням. Він із зусиллям насуплював брови, витягав шию, прислухався і потім, ніби стурбований незрозумілою шамотнею звуків, раптом простягав руки, розшукуючи матір, та кидався до неї, міцно пригортаючись до її грудей.

— Що це з ним? — запитувала мати себе й інших.

Дядько Максим уважно вдивлявся у хлопчикове обличчя і не міг пояснити його незрозумілої тривоги.

— Він... не може збагнути, — здогадувалася ненька, вловлюючи на синовому обличчі вираз болісного нерозуміння і запитання.

Справді, дитина була стривожена й неспокійна: вона то вловлювала нові звуки, то дивувалася з того, що попередні, до яких уже почала звикати, раптом стихали і десь губилися.

## VII

Хаос весняного безладдя ушух. Під гарячим промінням сонця робота природи чимраз більше входила у свою колію, життя немов напружувалося, поступальний перебіг його ставав стрімкішим, наче біг поїзда при розгоні. На луках зазеленіла молода трава, у повітрі плів дух березових бруньок.

Хлопчика вирішили вивести у поле, на берег близької річки.

Мати вела його за руку. Поруч ішов на милицях дядько Максим, і всі вони прямували до берегового пагорбка, що його вже достатньо висушили сонце та вітер. Він зеленів густою муравою, і з нього розгортався вид на далекий обшир.

Яскравий день ударив ув очі матері й Максима. Сонячне проміння зігрівало їхні обличчя, весняний вітер, немов змахуючи невидимими крильми, зганяв це тепло, замінюючи його свіжим холодком. У повітрі витало щось п'янюче до знемоги, до млості.

Мати почула, що в її руці міцно стиснулася маленька ручка дитини, але п'яний подих весни зробив її менш чутливою до цього вияву дитячої тривоги. Вона зітхала на повні груди і йшла вперед,

не обертаючись; якби зробила це, то побачила б чудний вираз на обличчі хлопчика. Він повертав відкриті очі до сонця з німим подивом. Губи його розтулилися; він вдихав у себе повітря швидкими ковтками, наче риба, яку вийняли з води; вираз болісного захвату пробивався часом на безпорадно-розгубленому личку, пробігав по ньому якимись нервовими ударами, на мить освітлюючи його, і вмить змінювався знову виразом подиву, що доходив до ляку й непорозумілого запитання. Самі лише очі дивилися все тим же рівним і нерухомим, незрячим поглядом.

Дійшовши до пагорбка, вони посідали на ньому всі троє. Коли мати підняла хлопчика із землі, щоб примостити його зручніше, він знову судомно схопився за її сукенку; здавалося, боявся, що впаде кудись, ніби не відчуваючи під собою землі. Та мати й цього разу не помітила тривожного руху, бо її очі та увага були прикуті до чудової весняної картини.

• • •

Далі — у повній книжці «Сліпий музикант».  
[nashaknyga.com.ua](http://nashaknyga.com.ua)